

השירה והפיוט אצל יהודי אפגניסטן כערגה לציון

חוקרים מאוניברסיטת אינדיאנה שבארה"ב חקרו את המוסיקה האפגנית ואספו מבחר עשיר של כלי נגינה מקומיים ומסורות מוסיקליות. בדומה לדפוסי תרבות אחרים מאפיינים את אזוריה השונים של אפגניסטן יסודות מוסיקליים שחדרו ממרכז אסיה, מאיראן ומתת-היבשת ההודית. הרבה מן המסורות הללו הן מסורות שבעל-פה, שעברו מדור אחד למשנהו מבלי שתועדו בתווים או בהקלטות. לאזורים שונים באפגניסטן, המורכבת מלאומים שונים, יש מסורות ייחודיות.

יחסם של היהודים למוסיקה היה מסווג. העשירים נהגו להזמין לשמחותיהם נגנים מוסלמים, אולם נראה שבידור זה הביא לקלות ראש בהזדמנויות שונות ועל כן פסק רב העדה מולא אשר גרג'י שלא להזמין נגנים לאירועים יהודיים ולהסתפק בנגינת נשים שתופפו על 'דאִיִּרָה' בשמחות משפחתיות. למרות מחאותיו של הרב גרג'י, צבי סימן-טוב וחבורתו ניגנו והופיעו בשמחות. בין המנגנים היהודים בלט יוסף בכצ'י, שניגן על הרמוניום – כלי הודי דמוי אקורדיון המונח על השולחן: מנפחים בצד אחד ופורטים בצדו האחר. המחנך מולא יהושע עמרם, שהיה חדשן בענייני חינוך באפגניסטן, קירב את יוסף בכצ'י ל'מדרש' שלו, וזה לימד את הילדים לשיר פיוטים. לימים עלה בכצ'י לארץ ונרשמו מפיו מסורות מוסיקליות השמורות בפונטיקה שליד הספרייה הלאומית בירושלים. במשך שנים, מעלייתו ארצה ועד לפטירתו, ישב בכצ'י מול בניין העמודים ברחוב יפו בירושלים, פרט על ההרמוניום ופצח בשירים מן המסורת היהודית האפגנית בקול כובש לב ובלחנים מרטיטי נפש.

המוסיקה של יהודי אפגניסטן הייתה בעיקרה ווקאלית. הדגש היה על המילה ולא על הצליל. בכל אירוע התקבצו מיטיבי שיר ושוררו בתי שיר. בשבוע החתונה ליוו את החתן ה'סאק-דוּש' (שושבינים) שליוו את בני זוג ופייטו להם. מומחים שבדקו את המוסיקה הווקאלית של יהודי אפגניסטן מצאו שזו מוסיקה פרסית מסורתית, שהביאו עמם אנוסי משהד להראת. מרבית הנעימות יוחדו למזמורי תהלים, שלהם 12 ניגונים. ויש גם לחנים מיוחדים להפטרה, לשירי שבת ומועד, לפרקי אבות לאזהרות, לזוהר ומשנה, למגילת אסתר, למגילת רות ולשיר השירים וכן שירים לברית מילה, לחתונה, לשירי ערש, לקינה ועוד.

בכל התכנסות היה אחד הנוכחים פוצח בבית שיר מתוך ה'דִּסְתֵּכ' וחברו מחרה מחזיק אחריו בבית שיר אחר וכך נמצא שכל הנוכחים שותפים לשירה. בואם של יהודים בוכרים בשנות השלושים לאפגניסטן, ועמם מסורת מוסיקלית עשירה בשיר ובנגינה, השפיעה בצורה נמרצת על המוסיקה של יהודי אפגניסטן ועד מהרה חדרו מנגינות של ליל הסדר שמקורן בתרבות המוסיקלית של יהודי בוכרה. מרגע שלמד הנער היהודי באפגניסטן קרוא וכתוב, הכשירוהו רבותיו לכתיבה תמה וקרבוהו לשירה ולפיוט העבריים, שאותם למד להעתיק ולתרגם ב'דִּסְתֵּכ' האישי. לאורך ימות השנה, שרו בעיקר פיוטים לשבת ומועד ולאירועים שבמחזור חיי אדם. הפיוטים עסקו רובם ככולם באהבת ירושלים וארץ ישראל, שדימו אותן לאהובה נחשקת וליונת געגועים. הם מצאו פורקן בשירים על מלכות ישראל בעבר ועל ביאת המשיח לעתיד לבוא. 'סדר העבודה' של יום הכיפורים, שבמרכזו הכהן הגדול העסוק בעבודת הקודש, היו אות וסימן לחירות מדינית על אדמת ארץ ישראל.

לקראת סוף המאה ה-19 הגיעו ל'זיארה' המוני עולי רגל כדי להשתטח על קברי קדושים ובאותה הזדמנות הדפיסו בירושלים ספרי פיוטים שאותם הוליכו לארצם והפיצו באמצעותם את בשורת

ציון. הם הופיעו בפני תלמידי ה'מדרש' ובבית הכנסת וסיפרו על התחייה המתחדשת בארץ ישראל ובכך ליבו את התשוקה לעלות לארץ האבות. דוגמה מאלפת לשירת ציון נתחברה על ידי זלפה בכצ'י. פעמיים הגיעה לארץ ישראל: לראשונה עלתה לרגל עם בעלה בשנת 1914, ולאחר מכן שבה ועלתה לארץ בשנת 1932. בעלה, מולא נתנאל, שהביא לאחיו באפגניסטן את בשורת ארץ-ישראל הנבנית, נרצח בדם קר בידי שיעי קנאי, שהלם בראשו בגרזן והרגו. לשירה "פֶּאשְׁכִי קָאָל דְּאֶשְׁתֶּם מִיִּפְרִידֶם" (מי יתנני כנף ואעופה), שחיברה בפרסית-יהודית, הלחינה המשוררת מנגינה שהתחבבה על יהודי אפגניסטן, והם שרו אותו בכל עת מצוא. במקורו כולל השיר 43 בתים, אולם רק עשרים ושלושה מהם נדפסו. להלן תרגום כמה מבתי השיר:

מי יתנני כנף ואעופה
לארץ ישראל שנית אשובה.
לראות כותל מערבי אלכה
ולעיני עפרה אשימה...

הכל מוריק באדמת ישראל
בואך חברון שוכבת אמנו רחל.
בזכות רחל האהובה
אל, קרב-נא קץ הגאולה...

אה, ירושלים נכלמה ושבויה
אויבים יושבים סביב לה.
אל כוחך הפלא לה
בית דוד במהרה הקם לה.

יתקע בשופר זרובבל
ויביא בשורת אל.
יבשר בוא הגואל
נלך לקראת יקותיאל.

אחד השירים האהובים ביותר, שמרבים יהודי אפגניסטן לשורר ולהעתיק ב'דֶסְתֶּפּ', הוא השיר 'אֶל רֵם חֶסֶן יָה' (אקרוסטיכון אא שלמה חא). השיר מצטיין בנעימתו, שיש בה השתפכות הנפש¹. מילות השיר מדברות על יציאה מגלות לחירות ומשיעבוד לגאולה, קיבוץ גלויות, בניית המקדש, חידוש העצמאות והשמדת אויבי העם.

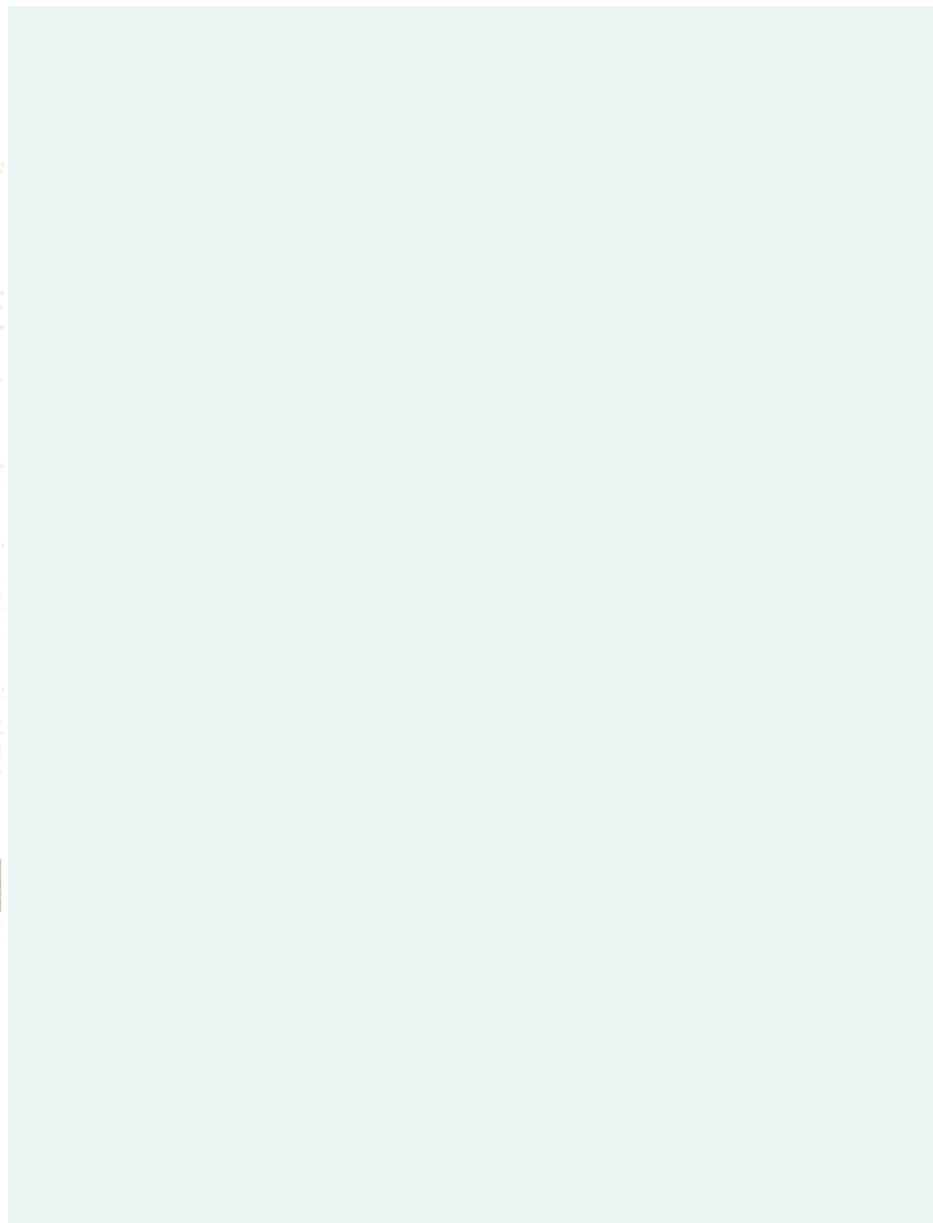
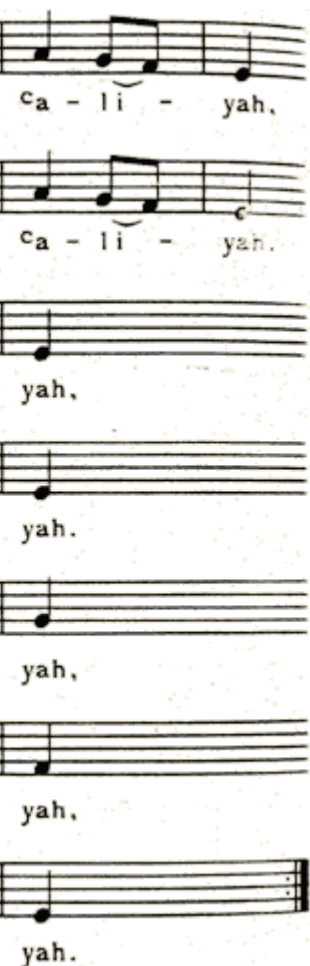
הנה בתים אחדים:

אל רם חסין יה

¹ השיר הושר והוקלט כמה פעמים ואף זכה לעיבוד מקהלתי והושר על ידי מקהלת הפולקלור של קול ישראל. ניתן להקשיב ב'טיוב' לביצוע עממי של הפיוט: <http://www.youtube.com/watch?v=zzPELqxOTzQ>, ראו: אדוין סרוסי ובוועד דוידוף, 'למחקרה של מסורת המוסיקה של יהודי אפגניסטאן', פעמים, כרך 79 (אביב תשנ"ט), עמ' 159-170.

שוכן עליה
מהר הגואל לעם שבטי יה.

אל נישא ורם
גלה קץ הנעלם
לבני אברהם
עם בחר לו יה....

מעט שבמעט שהבאנו כאן עשוי לבטא את ציר חייהם, קודם בגולת אפגניסטן וכיום על
אדמת ארץ-ישראל.

כלי הנגינה המסורתיים באפגניסטן הם:

כלי הקשה:

דול (Dhol) – תוף חרס דמוי גליל, שעל שני פתחיו מתוח עור תיש. נלבש בחבל על הצוואר ומשתלשל בצד הגוף. אורכו 39 ס"מ וקוטר ראשיו 22 ו-23 ס"מ.

דוהולאק (Doholak) – צמד תופים קטנים בעלי ראש אחד שעליו מתוח עור תיש ובמרכזו מעגל שחור בקוטר של 8 ס"מ. גודל התוף 21 ס"מ וגובהו 10 ס"מ. מקישים עליו בצמד מקלות.

דאירה (Daira) – תוף דמוי כברה (בדומה לתוף מרים), קוטרו 26 ס"מ ועומקו 6 ס"מ.

זרבאגאלי (Zerbagali) תוף חרס דמוי כד אורכו 40 ס"מ וקוטרו 20 ס"מ.

כלי מיתר:

טמבור (Tambur) מיתרי מתכת מתוחים על גשר שנהב וצוואר עשוי עץ. תיבת התהודה (17 ס"מ) היא קטנה מאד יחסית לצוואר הכלי שאורכו 115 ס"מ.

רבאב (Rebab) כלי בעל 12 מיתרים מתוחים על כינור עץ, שעל תיבת התהודה מתוח עור. המיתרים משוכים מעל התיבה ומעל הגשר. צוואר הכינור מעוגל ודומה לראש של עוף אורכו 80 ס"מ.

דמבורא (Dhamboora) – כלי מיתר נפוץ באפגניסטן. בעל תיבת תהודה עשויה עץ וצוואר צר ומאורך. בתיבה 15 חורים להפקת הצלילים. הגשר עשוי שנהב אורכו 99 ס"מ. הפריטה עליו נעשית באצבע.

שאשטאר (Shashtar) – כלי מיתר עשוי עץ שעל תיבת התהודה מתוך עור. הכלי בעל 10 מיתרים בעל גשר עץ. אורכו 75 ס"מ.

כלי מיתר נוספים הם ה-ריצ'אק (Richak) סארינדה (Sarinda), ווג' (Waj) – (נבל זעיר ו-סאראני Sarani). כלים אלו מצויין באזורים ההרריים המרוחקים.

כלי נשיפה:

טולה (Tuka) – חליל עץ בעל ששה נקבים, בעל פיה, צבוע בצבעים אדום, ירוק וצהוב.

סור-ניי (Surnai) – חליל עץ צבוע חום, צהוב או אורנג' בעל ששה נקבים. קצהו רחב.